

مفهوم و اهمیت خانواده

هدف‌های رفتاری: پس از پایان این فصل، از فراگیر انتظار می‌رود بتواند:

- ۱- خانواده را تعریف کند و انواع آن را نام ببرد.
- ۲- خانواده را از نظر قانون تأمین اجتماعی تعریف کند.
- ۳- مبانی طبیعی و اخلاقی خانواده را تعریف کند.
- ۴- نقش حمایتی دولت از خانواده را توضیح دهد.
- ۵- مبانی اجتماعی خانواده را تعریف کند.
- ۶- مبانی اقتصادی خانواده را تعریف کند.

۱-۳- تعریف خانواده

خانواده، یک نهاد^۱ اجتماعی است و مفهوم آن در جوامع مختلف و در طول زندگی بشر، همواره به یک شکل نبوده و پایه‌های تحول اجتماعی متحول شده است. از نظر جامعه‌شناسان، خانواده مرکب از گروهی از افراد است که از طریق خون، ازدواج یا فرزندخواندگی به یکدیگر مربوط و منسوب بوده و برای مدتی طولانی و نامشخص با هم زندگی می‌کنند.

۱- نهاد: نظام الگوشده و سازمان‌یافته‌ای از روابط اجتماعی است که برای برآوردن نیازهای گروه به‌وجود آمده است، در همه جوامع معمولاً ۵ نهاد بنیادی می‌توان شناخت. این نهادها عبارتند از: نهادهای خانوادگی، پرورشی، دینی، اقتصادی و حکومتی. هر نهاد کارکرد و مسئولیت‌های خاصی دارد که به آن نهاد اختصاص یافته است (مبانی جامعه‌شناسی، بروس کوئین، ترجمه دکتر غلامعباس توسلی، رضا فاضل، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، ۱۳۷۴، ص ۱۷۳)

۲-۳- انواع خانواده

انواع خانواده از نظر جامعه‌شناسی عبارتند از: خانواده گسترده، خانواده هسته‌ای، خانواده پدرسالار، خانواده مدرسالار و

با توجه به مقررات قانون مدنی ایران، به نظر می‌رسد که خانواده گسترده و خانواده هسته‌ای مورد نظر و توجه قانونگذار بوده است.

۱- خانواده گسترده، به گروهی از افراد گفته می‌شود که از یکدیگر ارث می‌برند. این گروه عبارتند از شخص، همسر او و خویشاوندان نسبی. درجایی که قانون مدنی راجع به طبقات خویشاوندان نسبی صحبت می‌کند، خانواده به این مفهوم را مدنظر داشته است.

۲- خانواده هسته‌ای، عبارت است از زن و شوهر و فرزندان تحت سرپرستی آنها که معمولاً باهم زندگی می‌کنند و تحت ریاست شوهر و پدر هستند^۱.

معیار تشکیل این خانواده، همان «ریاست» یک شخص بر اعضای آن است^۲. ریاست شوهر و پدر خانواده یک نوع وحدت و هماهنگی در امور خانواده و بین اعضای آن ایجاد می‌کند^۳. امروزه، در اغلب خانواده‌ها همکاری و تعاون و مشارکت در روابط زن و شوهر جایگزین ریاست و رهبری شده است.

«باید دانست که خانواده، شخصیت حقوقی مستقل ندارد و نمی‌تواند طرف معامله یا دعوا قرارگیرد. هریک از اعضای خانواده، دارایی و شخصیت مستقل دارد و هیچ مقامی نمی‌تواند به نام خانواده و نمایندگی گروه اقدام کند^۴».

۱- به مواد ۸۶۲ و ۱۰۳۲ قانون مدنی مراجعه شود.

۲- صفائی، حسین وامامی، اسدالله، حقوق خانواده، جلد اول، انتشارات دانشگاه تهران، سال ۱۳۷۵، ص ۲.

۳- ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی مقرر می‌دارد «در روابط زوجین ریاست خانواده از خصایص شوهر است».

۴- کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی جلد اول (خانواده) شرکت انتشار با همکاری بهمن برنا، سال ۱۳۷۵، ص ۴.

از نظر جامعه‌شناسان تعریف خانواده هسته‌ای - گسترده، پدرسالار و مدرسالار عبارت است از:

خانواده هسته‌ای: عبارت است از واحد خانوادگی بنیانی که شامل شوهر و زن و فرزندان است. جوامع شهری پیشرفته برای این نوع خانواده، ارزش فراوانی قائلند.

خانواده گسترده: براساس رابطه خونی تعداد بی‌شماری از افراد از جمله والدین، فرزندان، پدربزرگ‌ها و مادربزرگ‌ها، بچه‌ها، عموها، خاله‌ها، دایی‌ها و فرزندان آنان را شامل می‌شود. خانواده پدرسالار: خانواده‌ای است که زوج جدید با خانواده شوهر در آن ساکن می‌شوند و باهم زندگی می‌کنند. خانواده مدرسالار: خانواده‌ای است که زوج جدید با خانواده زن در یکجا زندگی می‌کنند.

تعریف خانواده در قانون تأمین اجتماعی

- قانون تأمین اجتماعی^۱ خانواده^۱ شخص بیمه شده را شامل افراد زیر می‌داند:
- ۱- همسر بیمه شده
 - ۲- شوهر بیمه شده در صورتی که معاش او توسط بیمه شده (زن) تأمین شود و سن او از شصت سال متجاوز باشد یا طبق نظر کمیسیون پزشکی از کارافتاده شناخته شود.
 - ۳- فرزندان بیمه شده که دارای یکی از شرایط زیر باشند:
 - الف) کمتر از هیجده سال تمام داشته باشند و در مورد فرزندان اناث به شرط نداشتن شوهر تا بیست‌سالگی و یا این که طبق گواهی یکی از مؤسسات رسمی آموزشی به تحصیل اشتغال داشته باشند.
 - ب) در اثر بیکاری یا نقص عضو، طبق گواهی سازمان تأمین خدمات درمانی قادر به کار نباشند.
 - ۴- پدر و مادر تحت تکفل بیمه شده، مشروط بر این که سن پدر از شصت سال و سن مادر از پنجاه و پنج سال متجاوز باشد و یا این که به تشخیص کمیسیون پزشکی، از کار افتاده باشند و در هر حال از سازمان مستمری دریافت نمایند^۲. بیمه‌شدگان و افراد خانواده^۳ آنان در صورت مصدوم شدن بر اثر حوادث یا ابتلا به بیماری، می‌توانند از خدمات پزشکی استفاده کنند^۳.

۳-۳- مبانی طبیعی و اخلاقی خانواده

خانواده، قدیمی‌ترین و در عین حال طبیعی‌ترین واحد اجتماعی است که مبنا و پایه هر اجتماع بزرگتر است. انسان نیز همانند تمام موجودات زنده، به حکم نیازهای طبیعی و غریزی تشکیل خانواده می‌دهد. از این رو از زمان‌های بسیار دور، خانواده به عنوان واحدی طبیعی و انسانی، از احترام و

۲ و ۳- ماده ۵۸ و ۵۴ قانون تأمین اجتماعی

۱- قانون تأمین اجتماعی مصوب تیرماه ۱۳۵۴.

تقدّس خاصی برخوردار بوده است. مهمترین و ارزشمندترین نقش خانواده، تأمین محبت واقعی و عمیق بین اعضای خانواده است. محبت فطری پدر و مادر نسبت به فرزندان، سبب شکوفایی عواطف انسانی در نهاد کودک، و در نهایت، وسیله گسترش و ترویج روابط سالم و محبت‌آمیز در میان تمام افراد جامعه می‌شود.

همبستگی حقوقی و اخلاقی خانواده سبب می‌شود که زن و مرد با قبول پیوند زناشویی مسئولیت مراقبت و سرپرستی و حمایت از فرزندان خود را به عهده گرفته و آنان را در زمانی که نیاز به حمایت و یاری پدر و مادر دارند، در اجتماع، تنها و بی‌پناه رها نسازند. افرادی که از حمایت خانواده محرومند، نه تنها از نظر عاطفی و اخلاقی دچار کمبود هستند، بلکه در مقابل مشکلات فراوان خارج از خانواده، تنها و بی‌بار و یاور می‌مانند و همواره در معرض فساد و تباهی قرار دارند. همچنین خانواده هم از نظر اخلاقی و عواطف انسانی و هم به لحاظ سنتی، نگهداری از معلولان و سالمندان و تأمین مخارج زندگی آنها را نیز برعهده دارد.

با توجه به اهمیت و نقش خانواده در ایجاد جامعه سالم و نیرومند، قانون اساسی^۱ مقرر داشته است: «از آنجا که خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط به آن باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد.»

نهاد خانواده نه تنها در قوانین داخلی مورد توجه واقع شده، بلکه در مقررات بین‌المللی نیز مورد حمایت قرار گرفته است. اعلامیه حقوق بشر اعلام می‌دارد: «خانواده رکن طبیعی و اساسی اجتماع است و حق دارد از حمایت جامعه و دولت بهره‌مند شود.»^۲

مصلحین و قانونگذاران دریافته‌اند که استحکام خانواده، بر پایه سنت‌هایی است که ریشه در اخلاق و آرمان‌های مذهبی هر ملت دارد. با توجه به این که بنیان خانواده در مملکت ما، جنبه مذهبی و روحانی دارد، نمی‌توان همچون نهادهای دیگر اجتماع برای خانواده الگوی غربی برگزید. در غیر این صورت هویت ملی از دست‌رفته، بنیان خانواده‌ها سست‌گشته و جامعه به تباهی کشیده می‌شود.

۴-۳- دولت و خانواده

نقش خانواده در پرورش کودکان سالم، برومند و متعادل انکارناپذیر است. پس دولت قادر نیست جانشین خانواده شود و عشق و محبت و حمایت معنوی پدر و مادر را تثار کودک کند. لیکن

۱- اصل ده قانون اساسی

۲- بند ۳ ماده ۱۶ اعلامیه حقوق بشر

در مواردی که کودکی به هر دلیل، بی‌سرپرست و تنها مانده باشد، (فوت پدر و مادر، آوارگی به دلیل جنگ، زلزله و حوادث دیگر) دولت موظف است با ایجاد سازمان‌های مجهز، اقدام به سرپرستی و تعلیم و تربیت کودکان بی‌سرپرست کند و با در اختیار قرار دادن امکانات لازم از تباهی آنان جلوگیری کند، هرچند وظیفه اصلی دولت، حمایت و تقویت مبانی خانواده است.

دولت باید از هرگونه اقدامی که کانون خانواده را متزلزل می‌سازد، خودداری کند. خانواده، نیاز به ثبات و آرامش و احترام متقابل دارد و نباید با تغییر مداوم قوانین، آرامش خانواده‌ها را برهم زد. از طرف دیگر، دولت از طریق نهادهای مختلف فرهنگی، تربیتی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی از نهاد خانواده حمایت می‌کند.

۵-۳- مبانی اجتماعی خانواده

در طول تاریخ، خانواده، نخستین جایگاه آمادگی کودک برای زندگی اجتماعی بوده و هست. کودک پس از تولد، برای مدت نسبتاً طولانی تنها با جامعه کوچک خانواده در تماس است به همین دلیل خانواده اولین وسیله انتقال میراث فرهنگی به کودکان است که زنان و مردان فردای کشورند. آداب و رسوم، تشریفات، اخلاق، قانون و مقررات اجتماعی همه از راه تلقین و تقلید و دادن الگوهای صحیح به کودک در خانواده آموزش داده می‌شود. خانواده، کودک را برای قبول مسئولیت و جانشینی خود آماده و در نهایت او را اجتماعی می‌سازد. بنابراین، باید خانواده‌ها را برای تأمین سعادت فردی و اجتماعی، نیرومند ساخت تا از آسیب‌های اجتماعی مصون بمانند و نقش سازندگی خود را بدون انحراف ایفا نمایند.^۱

در حقیقت، خانواده در شکل‌گیری ارزش‌ها و باورهای کودک نقش اصلی را برعهده دارد و برنوع روابطی که فرد در اجتماع با دیگران دارد، تأثیر می‌گذارد.

۶-۳- مبانی اقتصادی خانواده

خانواده، از نظر اقتصادی نیز سهم مهمی در رشد و توسعه اقتصادی و بالا بردن بنیة مالی کشور دارد. یک خانواده کشاورز، در عین حال که یک واحد تولیدی است یعنی محصولات و خدمات مورد نیاز خود را فراهم می‌کند، با فروش محصولات خود در بازار، نیازمندی‌های افراد دیگر را هم که قادر به کار کشاورزی نیستند تأمین می‌کند. هرچند در جوامع صنعتی به دلیل تخصصی شدن

۱- کی‌نیا، مهدی، مبانی جرم‌شناسی، جلد دوم، انتشارات دانشگاه تهران، صفحه ۶۰۱

تقسیم کار، هر شخص ملزم به انجام یک کار اقتصادی است، لیکن بسیاری از کارگاه‌های صنعتی کوچک با سرمایه‌های اعضای خانواده و با نیروی کار مشترک آنان اداره می‌شود. بسیاری از شرکت‌های تجاری و کارگاه‌های تولیدی و یا حتی واحدهای فروش محصولات مورد نیاز مردم مانند فروشگاه‌ها و مغازه‌ها را نیز اعضای یک خانواده اداره می‌کنند. از طرف دیگر، خانواده‌ها با پس‌انداز سرمایه‌های کوچک خود، نقش مهمی در گردش پول کشور برعهده دارند. به علاوه اشخاصی که ازدواج می‌کنند و تشکیل خانواده می‌دهند، تمام نیروی خود را صرف کار و کوشش می‌کنند تا زندگی خانواده خود را به بهترین وجه اداره کنند. در نتیجه، نه تنها معاش خانواده را تأمین می‌کنند بلکه با کار خود، در پیشرفت جامعه نیز نقش مؤثری ایفا می‌کنند. البته در جوامع صنعتی، دولت برای کسانی که قادر به انجام کار نیستند، از طریق تأمین اجتماعی، تأمین مسکن ارزان، برنامه‌های رفاهی، کمک‌های بهداشتی و ... نقش مهمی در مسئولیت‌های اقتصادی این افراد ایفا می‌کند.

- ۱- خانواده را تعریف کنید و انواع آن را نام ببرید.
- ۲- خانواده گسترده را تعریف کنید.
- ۳- خانواده هسته‌ای را تعریف کنید.
- ۴- ریاست شوهر و پدر بر خانواده یک نوع و در امور و بین آن ایجاد می‌کند.
- ۵- آیا خانواده شخصیت حقوقی مستقل دارد و می‌تواند مثلاً طرف دعوا قرار گیرد؟
- ۶- استحکام خانواده بر چه پایه‌ای قرار دارد؟
- ۷- خانواده قدیمی‌ترین و در عین حال واحد اجتماعی است که و اجتماع بزرگتر است.
- ۸- آیا دولت قادر است جانشین خانواده شود؟
- ۹- وظیفه اصلی دولت در مورد خانواده چیست؟
- ۱۰- چه کسی مسئول نگهداری از معلولان و سالمندان و تأمین مخارج زندگی آنهاست؟
- ۱۱- در فوت و یا فقدان خانواده چه کسی مسئول نگهداری از کودکان بی سرپرست، معلولان و سالمندان است؟
- ۱۲- اولین وسیله انتقال میراث فرهنگی، عادات و آداب و رسوم به کودکان چیست؟
- ۱۳- آیا خانواده در رشد و توسعه اقتصادی و بنیه مالی کشور سهیم است؟
- ۱۴- ازدواج چه نقشی در تقویت اقتصادی کشور دارد؟
- ۱۵- کارگاه‌های صنعتی کوچک با اعضای خانواده و با مشترک آنان اداره می‌شود.
- ۱۶- خانواده‌ها با سرمایه‌های کوچک خود نقش مهمی در کشور برعهده دارند.